

TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ H. 951-952 TARİHLİ VE E-12321 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ*

MÜJGÂN CUNBUR**

Tarih araştırmalarında, özellikle Osmanlı dönemi tarihi söz konusu olduğunda, arşiv belgeleri içinde Mühimme Defterleri en önemli bilgi kaynağını teşkil ederler. Bu kaynak eserlerden biri, Prof. Sahillioğlu'nun, adı gibi, mühim çalışması dikkatli bir emek mahsulü olarak IRCICA tarafından yayımlanıp bu alanda çalışanların istifadesine sunuldu.

Eserin başında yer alan takdim yazısında, IRCICA Başkanı Prof. İhsanoğlu, Mühimme defterlerinin kısaca önemini belirttiikten sonra, Başbakanlık Devlet Arşivi'ndeki 265 defterden ancak 8'nin yayımlandığını, adı geçen Arşiv dışındaki en eski birkaç defterden biri olan Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki 1544-45 yıllarına ait kayıtları içeren bu defteri ilim âleminin hizmetine sunduklarını ve Prof. Sahillioğlu'nun bu eserini, özellikle de IRCICA tarafından yayımlanan çalışmalarını kısaca değerlendirek, Mühimme defterinin yayımında emeği geçenlere teşekkürlerini bildirmektedir.

Takdim yazısını izleyen Önsöz, eserin amaç ve kapsamını tanıtmakla birlikte, Prof. Sahillioğlu'nun yıllarca süren arşiv çalışmalarından mühimme defterleriyle ilgili bölümünü özetleyen değerli ve ilmi bir makale niteliğindedir.

Önsözün başında mühimme defterleri yayımlanan defter řu cümlelerle tanıtılıp değerlendirilmektedir:

"Mühimmeler Başbakanlık Arşivi'nin en çok başvurulan serisidir. Bu seriye duyulan ilgi seepsiz değildir. Zira mühimmeler hükümetlerin kararlarını, icraatlarını, telkinlerini yansıtır, fikir ve düşüncelerinden izler taşırlar. Devletin tarihinin gelişmelerini yansıtır. Bakımdan ve türlü bakımlardan önemleri açıktır. Fakat ne yazık ki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme serisinin en eski defteri hicri 963 yılından geriye gitmez. Bu yüzden bu tarihten daha eskiye ait mühimme karanlığa açılan bir ışık penceresi hükmündedir, tarihin bir sayfasını yewniden kazanmaktır. Yayımlamaya çalıştığımız mühimme Başbakanlık Arşivi'nde olmayıp Topkapı Sarayı Arşivi'ndedir ve halen bilinen en eski mühimmedir. Aynı sarayın, bu sefer kütüphanelerinden birinde eskilik bakımından ikinci sırada bulunan bir defter daha vardır. Koğuşlar Kütüphanesi'nde bulunan bu mühimme 888 numarada muhafaza olunup, H. 958-59 tarihlidir."

Bu defterin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki aynı tarihi taşıyan malî ahkâm defteri ile bir benzerliği olmadığı belirtildikten sonra, önsözde adı geçen arşivdeki yayımlanan sekiz defterden bazılarının sadece tıpkı basım olduğu, bir kısmının transkripsiyon, özet ve indeksleri yapılarak basıldığını, 951 tarihli defter metninin ise transkripsiyonu, özetleri, indeksleri yapılarak ayrıca CD halinde tıpkı basımı ile birlikte yayımlandığı ifade edilmiştir.

Yayına Hazırlayan: Halil Sahillioğlu. Takdim: Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002. xxıı,458, [16] s. Eserin tanıtılmasındaki gecikme, bu görevi zevkle üstlenen tanıtıcıdan kaynaklanmıştır. Tanıtıcı çalışmalarının yoğunluğu sebebiyle, eserin basımından sonra tanıtmanın üç yıl geç kalmasına yol açtığı için bağışlanmasını diler.

** Dr., Atatürk Kültür Merkezi Asli Üyesi, Ankara, TÜRKİYE.

Önsözde bundan sonra, mühimme defterlerinin birkaç cümleyle tanımı yapılmış:

“Taşra veya merkez yöneticilerine, sadrazam veya kaymakamı başkanlığında toplanan divandan, reisülküttâba tâbi kalemden gönderilen fermanların suretlerinin toplandığı defterlere “defâtir-i umûr-ı mühimme” veya “kısaca “mühimme” denir. Nitekim 115 numaralı mühimmenin başında defterin adı şöyledir:

Hâzihi kuyûdun müştemiletün alâ ahkâmi'l-umûri'l-mühimme (Bu önemli işlere mahsus hükümleri, kayıtları toplanan defterdir)

117 numaralı mühimme başında da 8s.17'de) kısaca şöyle yazar:

Hâzihi kuyûdu'l-ahkâmi'l-mühimme (bunlar önemli ahkâm kayıtlarıdır)”

ve mühimme defteriyle ahkâm defterleri arasındaki fark şöyle belirtilmiştir:

“Divana bağlı sâir kalemlerden merkez ve taşra yöneticilerine hitaben de emirler gönderilir ve bunların suretleri, özel defterlere yazılarak saklanırdı. Ancak bu defterlere mühimme değil, “ahkâm” defterleri denir. Meselâ defterdar veya defterdara bağlı kalemlerden ısdar edilen emirler “ahkâm mâliyye, ahkâm-ı muhasebe-i evvel, ahkâm-ı mevkufâtı vs...” olarak adlandırılır.”

Mühimme defterlerinin padişahın bulunduğu şehre göre “İstanbul mühimmesi” veya “Edirne mühimmesi” diye adlandırıldığı, padişah ve sadrazam sefer veya avdayken çıkarılan fermanların suretlerinin yazıldığı deftere de “rikâb mühimmesi” dendiği, fermanların deftere yazıldığı güne göre kronolojik olarak kaydedildiği, 17.yy.dan sonra kayıtların kronolojik sıra olmadan da tutulduğu önsözde ifade edilmiştir.

Önsözde daha sonra Hüküm ki ve Elkab başlıkları altında fermanlarda emir formülü olarak kullanılan “hüküm ki” kelimesinin veya ahkâm defterlerindeki değişik şekillerinin açıklaması yapılmıştır. Yayınlanan defterdeki ferman mahiyetindeki hükümlerin sadrazam başkanlığındaki divandan çıktığına ve reisülküttâb Cendereci-zâde Mehmed Çelebi tarafından yazıldığına veya yazdırıldığına, femandaki muhatap olan kişilere kanun-nâmelerde tespit edilen lâkaplarla hitap edildiğine bir değişik örnek verilerek işaret olunmuştur.

Yine önsözden öğrenildiğine göre H. 951-052 tarihli mühimme defteri 16X22 cm. boyutlarında 231 yapraklı vişneçürüğü deri kaplı bir defterdir. İçinde 557 ferman olup Rüstem Paşa'nın sadaret makamına getirildiği 10 Aralık 1544 günü başlamaktadır. En eski tarih 18 Kasım 1544 olup en son tarihli hüküm 16 Nisan 1545 gününe aittir. Aradaki 119-125 numaralı hükümler Rüstem Paşa'dan önceki sadrazam Süleyman Paşa dönemine aittir. Prof. Sahillioğlu'nun da belirttiği gibi gerek bu karışıklık, gerekse defterin evraklara has E-12312 numarasını taşıması fermanların sonradan bir araya getirilip ciltlendiğine delil sayılabilir. Defterdeki bu karışıklık önsözden sonra esere konulan 3 tablo ile giderilmiştir. Bu husus önsözde “Mühimmede Ahkâmın Kronolojik Sırası” ve “E-12312” alt başlıklarında açıklanmıştır.

“Mühimme Müsveddesi” alt başlıklı bölümükte defterdeki hükümlerin yüzde kırkı üzerinde düzeltmeler yapıldığı, bir kısmının üzerlerinin çizildiği, çizilen hükümlerin bir kısmının yeniden yazıldığı, düzeltmelerin yazıldığı yerler, 254 numaralı hükmün 255'te aynen tekrarlandığı, 223 numaralı hükmün baş tarafının olmadığı gibi hususlar belirtildikten sonra eserin bir mühimme müsveddesi olabileceği ileri sürülüyor.

Mühimme Defterinin ilk sayfasının baş kısmında yer alan “Rumeli mahfî” adlandırması Önsözde bir alt bölümükte ele alınıp gizli fermanların “mühimme-i mektûme” veya bu defterde olduğu

gibi “mahfî” yani gizli sözcüğü ile adlandırıldığı açıklandıktan sonra defterdeki Silistre beyi Mehmed Bey’e yazılan fermanla Lehistan Bretislav beyinin Osmanlı topraklarındaki yağmalama hareketlerine karşı akın veya çapul yapılarak karşı konulması, bu hususun kimseye açıklanmaması, dakika geçirilmeden tedbir alınması, eğer bu emir etrafta duyurulursa Mehmed Beyin başının gideceği ifade olunmaktadır. Alt bölüm bu konuyla ilgili diğer fermanların numaraları verilerek sona ermektedir. Transkripsiyon başlıklı alt bölümde metinde uygulanan imlâ sisteminin bazı noktaları belirtilmiştir.

Önsözde daha sonra “Mühimme’nin Tarih Diliminde Olan Başlıca Olaylar” – ki bunlardan biri gidiş-dönüş 38 gün süren “Şikâr-ı Hümâyûn” yani padişahın çıktığı av partisidir.–, “Zaman Diliminde Yönetimi İşgal Eden Başlıca Konular”, “Barbaros Hayrettin Paşa”, Hadım Süleyman Paşa ile Hüsrev Paşa Devirlerinin Hesaplarının Teftişi”, “Devrin Projesi İmâret-i âmire (Süleymaniye)”, “İdarî Taksimat ve Taşra Yöneticileri”, “Pâre Voyvodaları”, “Sayım İşleri” alt başlıklı paragraflar yer almaktadır.

Önsöz, sondaki dizin hakkında bilgi verildikten sonra eserin yayımında emeği geçenlere teşekkürle sona etmektedir.

Daha sonra eserde yer alan üç tablo, “Mühimme’nin Zaman Dilimi, Hicrî Takvim Günlerinin Karşılığı Olan Güneş Yılı Tarihleri ve Günleri”, “Fermanların Mühimme’deki Tarih Sırası”, “Hükümlerin Olması Lazım Gelen Kronolojik Sırası” başlıklarını taşımaktadır.

“Rumeli Mahfî “ başlığı altında 1-400. Sayfalarda 557 adet asıl ferman metinleri yer almıştır. Her hükümün başında sıra numarasından önce yazıldığı yer ve tarih, sıra numarasından sonra da “Yazıldı” kelimesi ve kiminle gönderildiği belirtilmiştir.

24 Aralık 1544 tarihli hükümde bir değişiklik yapılarak hükmün yazıldığı tarihten sonra “Kariye-i Burgazlı Edirne’den bugün pâdişâhî hazretleri Gümülcine câniblerine şikâra girdiler” ibaresi konulmuştur. Sıra numarasından ve “Yazıldı” kelimesinden sonra “Bu hüküm Edime’de yazdırıldı”, “Asıl, nâme defterlerinde olan müsvedde de mahfuzdur. Bunda dahi varsa ol sahibdur”, “Bu hurda dört hurda dört hükümdür. Süleyman Paşa husûsu için çavuşla... ve Sülelu (?)– Silleli olabilir mi?– Mehmed Çavuş’la gönderildi” ibarelerinden sonra Mısır Beylerbeyine, Mısır ve Halep Kadıları ile emvâl nazırına bir hüküm yazılı ki denildikten sonra yer alan ferman metninde Süleyman Paşa ve Hüsrev Paşa zamanlarında her yıl hazineye gönderilen altınların ve eksiklerin miktarı, özellikle de Mısır defterdarı Canım’ın eksik yolladığı altınlar, borçlu olanlardan bazılarının Yemen’e ve Hind taraflarına gittikleri iştirildiği belirtildikten sonra mukataa ve ruznâme defterlerin denetlenip üzerinde mirî malı olanların isimleri ve resimleriyle bildirilmesi istenmektedir. 7 numaralı ferman da aynı konuda olup Mısır Beylerbeyinden üzerinde doksan kese kadar mal olan Kâşif Mustafa ve diğerlerinden süratle tahsil edilip toplanması istenmektedir. Bu konu üzerinde 8,9,10 numaralı hükümlerde de durulmaktadır.

Yeniçeri ağasına yazılan Murad Çavuş’a verilen 26 sayılı hükümde Cezayir Beylerbeyisi Hayreddin İstanbul’a getirdiği gaza malından bir kısmının yeniçeri kullarında kaldığı öğrenilmiş, donanma için kullanılacağından acele toplanıp tahsil edilmesi istenmektedir.

141 sıra numaralı ve 10 Ocak 1545 tarihli ferman Rodos Beyine ve kadısına yazılmış olup Rodos kalesinde oturmak üzere Venedik tarafından tayin olunan baylosa oturma izni verilmekte, ayrıca Venedik’ten gelen bütün barçe ve gemilerin limana sokulmadan zincirden dışarıda yoklanup nasıl bir gemi olduğu anlaşıldıktan sonra limana sokulması, düşman gemilerinin hile ile gelip kaleye ve reaya-ya zarar vermesininden sakınması istenmektedir.

Bu gibi çok önemli konular yanında ikinci derecede sayılabilecek olaylar da yer almaktadır. Örnek olarak Yeniçeri ağasına yazılan 4 sıralı hükümde İstanbul'da Gedik Ahmed Hamamı civarında Eminsinan Mahallesinde yanan üç ocaklı bir evin yanmasına ev sahibinin veya bir başkasının sebep olduğunun tespit edilip bildirilmesi ve yangına sebep olan kişinin hapsedilmesi istenmektedir. İstanbul gibi yangını bol bir şehirde geçmişteki yangını önleme çarelerinden biri öğrenilmektedir.

İstanbul kadısına yazılan 11. Hükümde önceden sayıları tayin olunan kumaş işyerlerinin dışında bu tür işyerinin bulunduğu işitilecek olursa ihmali görüldüğünden İstanbul kadısının cezalandırılacağı, bu yüzden dakika geçirmeden dikkatli olması emr edilmektedir.

Cendereci-zâde'ye gönderilen ve Bolu beyine yazılan 12 sıralı fermanla Gerede ilçesinin Karaköy adlı köyünden Ankara'ya giden yol üzerinde sarp bir yerdeki köprünün durumunun bizzat kendisi tarafından denetlenmesi, kamu yararına olup olmadığının, haraplık derecesi, onarımı gerekiyorsa ne kadar ödenek gerektiğinin bildirilmesi istenmekte, bu türlü köprüler ileri sürülerek reyânın vergiden kurtulmalarının da dikkatle incelenip bildirilmesi istenmektedir.

Eserin 401-458. sayfalarında Dizin bulunmakta olup önsözde sentetik bir dizin hazırlandığı, şahıs, yer, terim ve kurum adlarının gösterildiği belirtilmektedir. Kitabın sonunda defterden 16 sayfanın fotokopisi yer almaktadır. Eser ciltli olup ön kapağın iç yüzüne bir zarf içinde defterin CD'si eklenmiştir.

Eser yalnız tarihçilerin ve coğrafyacıların değil, Osmanlı bürokrasi dili üzerinde çalışanların da yararlanacakları bir kaynaktır. Fermanlar genellikle terkipli, yabancı kelimelerin bolca kullanıldığı, oldukça ağır ifadeyi münşinin veya münşilerin kaleminden çıkmıştır. Ancak 62 sayılı Bursa kadısına yazılan ve Sedbaşı'ndaki dokuz meyhane ile ilgili fermanın sonlarında yer alan şu cümlelerde olduğu gibi günümüz diline göre değişik, kısmen yanlış, ancak çok akıcı ifadelerle de karşılaşmaktadır:

“Zikrolunan meyhâneler olan yerde müslümânlar mahallelerine muttasıl mıdır, yohsa kefare arasında mıdır, mescidden ve Müslümânlar mahallesinden ırak mıdır, ne mikdar mesafedir, Müslümânların incinmeleri nedendir ve arzettekleri mikdar akçeyi kime virürler, kadîm midir, hâdis midir, ne zamandan beru olmuşdur, virdükleri akçeyi kime virürler, mülk midir, vakıf mıdır, yohsa mirî cânibine mi virürler, tamâm ma'lûm idinüb vuku'ı üzere yazub 'arzeyleyesin. Şöyle bilesin...”

H. 951-952 tarihli Mühimme Defteri yıllarca süren bir emeğin mahsulü olarak hazırlanmış, IRCICA yayınlarına has temiz bir baskı ve pek az dizgi hatası ile ilgili alanların araştırmacılarının istifadesine sunulmuştur. Eseri, yıllarını verip dikkatle hazırlayan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nu, takdim yazısı ile yayımlayan IRCICA Genel Direktörü Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nu ve esere emeği geçenleri tebrik ederken, bu önemli eserin diğer mühimme ve ahkâm defterlerinin de aynı özenle yayımlanmasında öncül olmasını dilerim.